

tasavvur

tekirdag ilahiyat dergisi | tekirdag theology journal

e-ISSN: 2619-9130

tasavvur, Aralık/December 2022, c. 8, s. 2: 959-993

Medenî Sûrelerde Mü'minlerin Maddiyatla İlişkilerine Yönelik Yapılan Uyarılar
Warnings Regarding the Relationship of Believers with Materiality in
Madani Surahs

Hasan KILIÇ

Arş. Gör. Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tefsir ABD,
Research Assistant, Çanakkale Onsekiz Mart University, Faculty of Theology,
Department of Tafsir
hkilic@comu.edu.tr

ORCID: 0000-0001-5192-3444

DOI: 10.47424/tasavvur.1155692

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 04 Ağustos / August 2022

Kabul Tarihi / Date Accepted: 19 Ekim / October 2022

Yayın Tarihi / Date Published: 31 Aralık / December 2022

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Atıf / Citation: Kılıç, Hasan. "Medenî Sûrelerde Mü'minlerin Maddiyatla İlişkilerine Yönelik Yapılan Uyarılar". *Tasavvur - Tekirdağ İlahiyat Dergisi* 8 / 2 (Aralık 2022): 959-993. <https://doi.org/10.47424/tasavvur.1155692>

İntihal: Bu makale, ithenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by ithenticate. No plagiarism detected.
web: <http://dergipark.gov.tr/tasavvur> | <mailto:ilahiyatdergi@nku.edu.tr>

Copyright © Published by Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi / Tekirdag Namık Kemal University, Faculty of
Theology, Tekirdag, 59100 Turkey.

CC BY-NC 4.0

Öz

Medenî sûreler genellikle dinin ahkâm boyutunun tanzimiyle ilgili muhtelif kuralların belirlendiği süreci tavsif etmektedir. Bu çerçevede vazedilen ilâhî beyanların bir kısmı emir-nehîy niteliğindeki ilke ve direktiflerden oluşmaktadır. Normatif karaktere sahip bu beyanlar aynı zamanda nüzûl döneminde yaşanan olaylarla ilişkili olarak muhatapların tavır ve tutumlarına yönelik birtakım değerlendirmeler içermektedir. Özellikle mü'minlerin imanla örtüşmesi mümkün olmayan söz ve eylemlerine dönük yapılan uyarılar Medenî sûrelerin en dikkat çekici konuları arasındadır. Kimi zaman şiddeti bir hayli artan bu uyarıların genellikle mü'minlerin ekonomik kaygı, talep ve beklentileri, bunların sosyal hayattaki çeşitli tezahürleri üzerine yoğunlaştığı göze çarpmaktadır. Hicretle birlikte refah düzeyinin artışı, İslâm'a yeni girenlerin dinin öğretilerini tam olarak idrak edememesi, câhiliye geleneğinin menfî tesiri Mekkî sûrelerden farklılık arz edecek şekilde mü'minlere yönelik uyarı ve ikazlara yer verilmesinin başlıca sebepleri arasındadır. Diğer taraftan söz ve eylem zafiyetine işaret eden bu uyarı ve eleştiriler salt kınamadan ziyade imanla uyumlu ideal davranış tarzını belirleyerek mü'minlerin tavır ve duruşlarını sorgulamaya sevk etme amacı taşımaktadır. Bu açıdan makale mü'minlerin dünyevî imkân ve maddî nimetlerle olan ilişkilerini Medenî sûrelerin farklılık arz eden bu boyutu ekseninde incelemeyi hedeflemektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Medenî Sûre, Mü'minler, Maddî Nimet, Uyarı.

Abstract

Madani surahs generally describe the process in which various rules related to the regulation of the moral dimension of religion are determined. Some of the divine declarations made in this framework consist of rules and principles in the nature of command and prohibition. These statements, which have a normative character, also contain some evaluations about the attitudes of the interlocutors in relation to the events that took place in the period of descent. The warnings against the words and actions of believers, which cannot coincide with faith, are among the most striking subjects of the Madani surahs. It is striking that these warnings, which sometimes increase in severity, generally focus on the economic concerns, demands and expectations of the belie-

vers. The increase in the welfare level with the Hijra, the inability of the new converts to fully comprehend the teachings of the religion, and the negative effect of the Jahiliyya tradition are among the main reasons for warnings against believers. On the other hand, these warnings and criticisms, which point to the weakness of speech and action, aim to prompt the believers to question their attitudes and stances by determining the ideal style of behavior compatible with faith, rather than merely condemning. In this respect, the article aims to examine the relationship of believers with worldly possibilities and material blessings in the axis of this differing dimension of Madani surahs.

Keywords: Tafsir, Madani Surah, Believers, Material Blessing, Warning.

Giriş

Kur'ân-ı Kerîm yirmi üç yıla yayılan tarihî süreç çerçevesinde muhatapları belli bir eğitime tabi tutmuştur. Hidayet konusu olan hususların toptancı yaklaşımdan ziyade tedricî ve aşamalı bir şekilde ele alınıp değerlendirilmesi, bu eğitimin öne çıkan en bariz özelliğini teşkil etmektedir. Bu açıdan nüzûl ortamı çerçevesinde oluşan beklentiler, ihtiyaçlar ilâhî buyrukların seyir ve keyfiyetini tayin eden önemli unsurlardır. Mekkî-Medenî sûre veya âyet şeklinde vahyin nâzil olduğu zaman dilimini anlamlandırmak için yapılan tasnif ve ayırımın temeli de esasında tarihî sürecin eşlik ettiği durum ve şartların değişimiyle yakından ilgilidir. Ancak bu realite sadece zamanla sınırlı kalmayan hitaba konu olan kitlelerin söz ve eylemlerinde açıkça gözlenebilen hareket tarzının değişimini de içermektedir. İlâhî beyanın bir kısmı bu konuyla ilişkili olarak imanın gerekli kıldığı ideal tutum ve davranışlardan sapma ve uzaklaşmayı engelleme amacı taşıyan uyarı ve ikazlardan oluşmaktadır. Kimi zaman dozu bir hayli artan bu eleştirilerin mü'min kesime dönük bir hal aldığı dikkati çekmektedir. Özellikle Medenî sûrelerde mü'minlerin çeşitli olay ve durumlar karşısında beşerî refleksiyle verdiği bazı tepkilerin imanla örtüşmesi mümkün olmayan tavır ve tutumları tetikleyeceği gerçeğine çok sık şekilde atıf yapılmaktadır.

Medenî sûreleri Mekkî sûrelerden farklı kılan bu hususiyet genellikle mü'minlerin maddiyatla ilişkilerinde göze çarpmaktadır. Hicretle beraber refah düzeyinin artışı, İslâm'a yeni girenlerin dinin ilkelerini tam olarak idrak edememesi, malî yükümlükleri ifa hususunda titiz ve hassas olmanın salık

verilmesi Müslümanlara yönelik kullanılan dil ve üslubun farklılaşmasının başlıca sebepleri arasında sayılabilir. Uyarı ve eleştiri mahiyetine sahip bu beyanların bir kısmı mü'minlerin maddî birikim ve mal varlıklarını infak etme konusunda çeşitli bahane ve mazeretlerin arkasına sarılarak ihmalkârlık göstermeleri ya da bu ibadeti ilâhî rızayı engelleyecek birtakım eylemlerle aslı mecrasının dışına çıkarmalarıyla ilgilidir. İnfakın mahiyetini ve genel çerçevesini belirleyen hükümlerin yanı sıra farklı malî yükümlülüklerle ilişkin beyanların birçoğunun da inanan kesimi uyarı amacı taşıyan üslup ve muhtevaya sahip olduğu söylenebilir. Dolayısıyla makale mü'minlerin dünyevî imkân ve maddî nimetlerle olan ilişkilerini Medenî sûrelerin farklılık arz eden bu boyutu ekseninde incelemeyi hedeflemektedir.

1. İnfakın Ruhu ve Özüyle Uyuşmayan Davranış Saplantılarına Yönelik Uyarılar

Mekki sûrelerde müşriklerin cimrilikleri, maddî varlıklarını toplumun ihtiyaç sahipleri ile paylaşmaktan kaçınmaları çok sık şekilde eleştirilmekte hatta ebedî azaba mahkûm olmalarının en belirgin sebebi olarak bu ahlâkî zafiyete dikkat çekilmektedir.¹ Buna karşın mü'minlerin mal ve servetlerini Allah yolunda harcamaları, bu amaç doğrultusundaki samimiyetleri, yaptıkları fedakârca davranışlar övgüye mazhar davranışlar arasında gösterilmektedir.² Dolayısıyla ilk nâzil âyetlerden itibaren infak ameliyesinin mü'minleri müşriklerden ayıran ve üstün kılan imanın en önemli rükünlerinden biri olduğu söylenebilir. Bu süreçte mü'minleri doğrudan hedef alan uyarı mahiyetinde herhangi bir beyana rastlanmamakta, mü'minler müşriklerin cimrilikleri, dünya mal ve metâna olan bağlılık ve tutkularını izhar eden olumsuz davranışları üzerinden eğitilmekte, daha çok uzak durmaları gereken hususlar tembihlenmektedir.

Medenî sûrelerde de mü'minler aynı şekilde zekâtlarını veren, mallarını infak eden kişiler olarak tavsif ve teşrif edilmekle beraber³ bu konudaki kimi

¹ Yâsîn 36/47; Kâf 50/24-25; el-Kalem 68/12; el-Hâkka' 69/33-34; el-Meâric 70/17-18; el-Leyl 92/8-10; el-Hümeze 104/2-3.

² en-Neml 27/3; el-Kasas 28/54; Lokmân 31/4; Fâtır 35/29; Sebe 34/39; eş-Şûrâ 42/38; el-İnsân 76/8; el-Leyl 92/5.

³ el-Bakara 2/3, 177, 277; en-Nisâ 4/162; el-Mâide 5/55; el-Enfâl 8/3; et-Tevbe 9/71; en-Nûr 24/37.

beyanlar müşriklerin yanı sıra mü'minleri de hedef alan sert tonda uyarı ve ikazlardan oluşmaktadır. Bu uyarıların bir kısmı sahip oldukları maddî imkânları infak etme konusunda gerekli hassasiyeti göstermekten uzak tavır ve tutumlar içerisindeki mü'minlere yöneliktir. Nitekim şu âyet infak hususunda gerekli hassasiyeti göstermeyen mü'minleri hedef tahtasına oturtmaktadır:

“Siz Allah yolunda harcama yapmaya çağrılıyorsunuz, fakat içinizden bir kısmı cimrilik ediyor. Halbuki cimrilik eden ancak kendine karşı cimrilik etmiş olur. Zira Allah zengindir, siz ise yoksulsunuz. Eğer bu çağrıdan kaçınırsanız Allah sizin yerinize başka bir topluluk getirir de onlar sizin gibi olmazlar.”⁴

Zikredilen âyetin zahirinden İslâm'ın zekât vecibesi başta olmak üzere malî yükümlülükleri yerine getirme hususunda bazı mü'minlerin kendilerinden beklenen ideal tavır ve tutumla örtüşmeyen davranışlar sergiledikleri söylenebilir. Uyarı ve ikaza konu olan kişilerin kimlikleri hakkında herhangi bir detaya kaynaklarda yer verilirse de bunların iman etmenin mahiyetini tam olarak idrak edemeyen İslâm'a yeni girmiş mü'minlerden oluşması muhtemeldir.⁵

Eleştiri mahiyetindeki bu beyanlar aynı zamanda cimrilik eğiliminin sarmalandığı birtakım gerekçelerin tutarsızlığını ifşa etme gayesi de taşımaktadır. Bunun için önceki âyetlerde zekât verilmesi gereken miktarın insanın maddî birikimin yalnızca çok az bir bölümünden ibaret olduğu hatırlatılmakta,⁶ buna rağmen malını infak etmeyip cimrilik yapanların kârlı ve kazançlı çıkmak bir yana maddî-manevî zarar ve kayba uğrayacakları bildirilmektedir. Bu zarar ise âyette vurgulandığı gibi insanın sahip olduğu nimet ve imkânların elden çıkması ve kaybedilmesidir. Dolayısıyla imanın gerektirdiği maddî fedakârlık ve özveride bulunmaktan kaçınmak dünyevî ve uhrevî mükâfatlardan mahrum olma tehlikesini beraberinde taşımaktadır. Cimriliğin insanı bu korkunç gerçeğe yüzleştireceği gerçeğini vurgulamak için infak etmekten

⁴ Muhammed 47/38.

⁵ Muhammed İzzet Derveze, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu (İstanbul: Yayıncılık, 2011), 2/267.

⁶ Muhammed 47/36-37.

kaçınan mü'minler sert tondaki kınama ve ikazın bizâtihi muhatabı olmuştur.

Malî ibadetleri ifa hususunda gevşek ve ihmalkâr olanları tahkir eden ifadeler aynı zamanda mü'minleri yaptıklarını sorgulamaya, kendilerini gözden geçirmeye çağıran mesajlar da ihtiva etmektedir. “Göklerin ve yerlerin mirası Allah’a ait olduğu halde ne diye Allah yolunda harcama yapmıyorsunuz”⁷ şeklindeki âyet ifadesi bu minvalde insanın günün birinde ölüm gerçeğiyle yüzleşeceğini, mal ve servetini geride bırakacağını bildiği halde infaktan kaçınmasının izah edilebilir bir yanı olmadığını vurgulamaktadır.⁸ Cimrilik yapanların bile bu akıbeti uğrayacaklarını hatırlatma esasen infaka teşvik eden bir ifade tarzıdır. Öyle ki Allah yolunda infak edilmeyen mal ve servet nihayetinde ölümle elden çıkacaktır. Bu elden çıkma şekli infak yoluyla olursa övgü ve mükâfat aksi takdirde azap ve lânet unsuruna dönüşecektir. Sahip olduklarını muhakkak surette kaybedeceği gerçeğine vakıf insanın maddî imkanlarını ilâhî rıza ve mükâfat aracı haline getirmek için sarf etmesini beklemek ise dinin yanı sıra aklın da bir gereğidir.⁹ Dolayısıyla infakla ilgili kınama ve azar mahiyetine sahip beyanlar salt bu amaçtan ibaret olmayıp imanın gereği tutum ve davranışların benimsenip, içselleştirilmesi konusunda mü'minleri motive etmektedir.

İnsanın fitrî yapısının yanı sıra maddî nimet ve olgulara olan aşırı bağlılığı da cimrilik eğilimini besleyen sebepler arasında zikredilebilir. Kur’ân-ı Kerîm bu nimetler arasında özellikle mal ve evlatlara dikkat çekmektedir. Bu iki olgu çerçevesinde vurgulanan mesajlar ise tenzîlî süreç paralelinde birtakım farklılıklar içermektedir. Mekkî sûreler mal ve evlat fazlalığının ilâhî değer ve kıymet ölçüsü olamayacağına hatta müşrikleri Yüce Allah’a kulluktan uzaklaştırdığı için azap sebebi sayılacağına işaret ederek mü'minlerin mal ve

⁷ el-Hadîd 57/10.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî el-Kurtubî, *el-Câmi' li-ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), 17/156; Ebüssuûd Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî, *İrşâdî'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, thk. Hâlid Abdulğani Mahfûz (Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 8/56.

⁹ Ebû Abdillâh Fahrüddîn Muhammed b. Ömer b. Hüseyin er-Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, thk. Seyyid İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1433/2012), 15/222; Ebû Hafis Ömer b. Ali b. Âdil ed-Dîmeşki, *el-Lübâb fi ulûmi'l-Kitâb* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 18/461.

evlat sahibi müşriklere imrenmemesi gerektiğini tembihlemektedir.¹⁰ Aynı hususa Medenî sûreler genelinde yer verilmekle beraber¹¹ farklı olarak bu iki olgunun aynı zamanda ilâhî imtihan ve sınama aracı olduğu bilgisi paylaşılmaktadır. “Mallarınız ve çocuklarınız sizin için ancak bir imtihandır; büyük mükâfat ise Allah’ın katındadır”¹² manasına gelebilecek âyetler dünya mal ve nimetlerini elde etme konusundaki arzu ve isteğin kulluk görevlerini aksatmaması konusunda mü’minlere yapılmış bir uyarı niteliğindedir. Müşriklerin inkârını körükleyen birer azap vasıtası olarak tavsif edilen dünyevî bu nimetler, Müslümanlar için ise ebedî saadete uzanan yolda iman ve itaatlerini arttıran mükâfat aracı haline gelebileceği gibi bu kutlu hedefden uzaklaştıran pranga ve engellere de dönüşebilir. Mal ve evladın ilâhî emirleri çiğnemeye sevk eden menfi ve zehirleyici cazibesi sebebiyle Medenî âyetlerde bu iki olgu “fitne” kavramıyla ilişkilendirilerek mü’min kesim uyarılmıştır.

Bazı rivayetler mü’minlerin ailevî ve ekonomik gerekçelerle savrulmalar yaşadığından ilâhî rıza ile uyuşmayacak tavır ve tutumlar içerisine girdiklerinden bahsetmektedir. Malları ve çocuklarının yanlarında olması sebebiyle Ebû Lübâbe’nin anlaşma şartlarını çiğneyen Kurayza Yahudilerine karşı yumuşak tavrı,¹³ mü’minlerden bazılarının ailelerinin itirazları sebebiyle Hz. Peygamber’le gazaya çıkmaktan vazgeçmeleri¹⁴ bu duruma örnek kabilinden zikredilebilir. Beşerî kaynaklı verilen bu tepkiler masum birer mazeret olarak görülse de esasında insanı Yüce Allah’a kulluktan uzaklaştıran nihayetinde de

¹⁰ Meryem 19/77-79; eş-Şuarâ 26/88; Sebe 34/37-38; el-Müddessir 74/12-16.

¹¹ Âl-i İmrân 3/10; et-Tevbe 9/55, 85.

¹² el-Enfâl 8/28; et-Teğabün 64/15.

¹³ Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Ferrâ el-Begavî, *Meâlimü’t-tenzîl*, thk. Halid Abdurrahman el - Akk-Mervan Sevar (Beyrût: Dâru’l-Ma’rife, 1987), 2/243; Ebu’l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed el-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr fi ‘ilmi’t-tefsîr*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2009), 3/262; Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *ed-Dürü’l-mensûr fi tefsîri’l-me’sûr* (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2010), 3/324.

¹⁴ Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân ‘an te’vîli âyi’l-Kur’ân* (Kâhire: Dâru’l-Hadîs, 1431/2010), 10/834; Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâiki’t-tenzîl ve uyûni’l-ekâvil fi vücûhi’t-te’vil* (Kahire: Dâru’l-Hadîs, 1433/2012), 4/402; Ebû Muhammed Abdü’l-Hak b. Gâlib b. Atıyye el-Endelüsî, *el-Muharrerü’l-vecîz fi tefsîri’l-kitâbi’l-azîz*, thk. Abdü’s-Selâm Abdü’ş-Şâfi Muhamed (Beyrût: Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2011), 5/320.

cehennem azabının eşiğine getiren davranış bozukluğunu yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle mal ve evlat sevgisi insanın ilâhî rıza ve hoşnutluğu kazanmaya engel olduğu anda birer günah ve azap nesnesine dönüşmektedir. Bu sebeple mal ve evladın insanı baştan çıkararak aldatıcısı cazibesi, sinsi tehlikesi karşısında mü'minler şu şekilde uyarılmaktadır:

*“Ey iman edenler! Mallarınız da çocuklarınız da sizi Allah'ı anmaktan alıkoymasın. Bunu yapanlar mutlaka zarar ve hüsrana uğrayacaktır. Her birinize ölüm gelip de ‘Rabbim! Ne olur bana biraz daha süre tanısın da gönüllü bir şekilde yardımlar yapsam ve iyi kişiler olsam!’ diye yalvarmadan önce size verdiğimiz rızıklardan başkaları için de harcaşın.”*¹⁵

Abdullah b. Abbas (öl. 68/687) Hz. Peygamber'e isnad edilen “Kim hacca gitmeye yetecek kadar veya kendisine zekât vacip olacak miktarda malı olduğu halde bunları yerine getirmese ölümünün bir süre ertelenmesini isteyecektir” şeklindeki rivayeti zikrederek, bu âyetin birtakım bahanelerle kulluk görevlerini aksatıp, ihmal eden mü'minleri hedef alan kınama ve paylama ifadeleri olduğuna dikkat çekmiştir. Hatta pişmanlık duyacak kitlenin sadece inkârcılardan oluşacağını iddia edenlere Abdullah b. Abbas cevap olarak bu âyeti okumuştur.¹⁶ İkrime (öl. 105/723) ve Hasan Basrî (öl. 110/728) de aynı meyanda bu âyetin mü'minler hakkında nâzil olduğunu dolayısıyla dünyaya dönme talep ve temennisinin sadece kafirlere değil kulluk görevlerini aksatan herkese teşmil edilebileceğini söylemiştir.¹⁷ Mü'minlere yönelik böyle bir ikazın ana sebebi ebedî olan ahiret nimetlerinin fâni ve değersiz dünyanın geçici zevklerine feda edilmesidir. Zira mal ve evlatların sağlayacağı menfaatin derecesi Allah nazarındaki nimetlere kıyasla oldukça düşük ve değersizdir. Malî işleri yürütme, bunlardan kazanç temin etme düşüncesi veya çocukların bakımını üstlenme, onların lehine düzenlemeler yapma istek ve arzusu esasında başlı başına kınamaya konu olan bir husus değildir. Mal ve evlatlarla olan

¹⁵ el-Münâfikûn 63/9-11.

¹⁶ Taberî, *Câmi' u'l-beyân*, 10/827; Ebü'l-Hasen Alâüddîn Alî b. Muhammed b. İbrâhîm el-Hâzin, *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*, thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhîn (Bejrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 4/300; Süyûtî, *ed-Dürri'l-mensûr*, 6/340.

¹⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 4/397; Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb eş-Şirbînî, *es-Sirâcu'l-munîr fi'l-âneti 'ala ma'rifeti ba'di me'âni kelâmî rabbîna el-Hekîm el-Habîr* (Kahire: Matbaatu Bülâk, 1285), 4/298.

meşguliyetin kulluk görevlerini aksatması, sekteye uğratması sebebiyle Kur'ân genelinde bu iki olguya dikkat çekilmiş, diğer taraftan da ticaret ve alışveriş gibi dünyevî meşgalelere rağmen ibadetlerini ifa etmede gevşeklik göstermeyenlerin samimi mü'minler olduğuna vurgu yapılmıştır.¹⁸

Maddî gerekçelerle ibadetleri askıya alan tavır ve tutumlar kimi zaman Medine döneminde yaşanan olaylarla ilişkilendirilmiştir. “Onlar bir ticaret ve eğlence görünce ona yönelip seni ayakta bıraktılar. De ki: Allah nezdinde olan eğlenmeden de ticaretten de üstündür. Allah rızık verenlerin en hayırlısıdır.”¹⁹ Zikredilen âyet cuma günü Suriye’den zeytinyağı taşıyan ticaret kervanının Medine’ye gelişiyle Hz. Peygamber’in hutbesini dinlemeden mescitten ayrılan bir grup Müslüman hakkında nâzil olmuştur.²⁰ Kervanı karşılamak, alışveriş yapabilmek gibi maddî ve dünyevî menfaatler uğruna ibadetin aksatılması, böylesi bir hareket tarzının mazur ve meşru görülmesi, mü'minlerin çok sert tonda azar ve ikaza muhatap olmalarının başlıca sebebidir. Ekonomik kaygıları manevî ve kutsal değerlere önceleyen çarpık bu bakış açısı tenkit edilmiş, bir mü'minin rızık endişesiyle dinî görev ve sorumlulukları ihmal etmesi, umursamaz tavrı imanla bağdaşması mümkün olmayan davranış zafiyeti olarak değerlendirilmiştir. Bu açıdan Yüce Allah'ın rezzâk ismine işaret edilmesi ibadetle meşguliyet sebebiyle alışverişini terk etmenin ekonomik anlamda maddî kayıp ve zararlara yol açacağı şeklindeki düşüncenin ilga ve ıslahına yöneliktir.

Medenî sûrelerde dinî şuur ve bilinci tam olarak idrak edememiş bazı Müslümanların maddiyatla ilişkilerini eleştiren ifadelerinin yanı sıra İslâm'ın ilk yıllarından itibaren maddî hiçbir fedakârlıktan kaçınmayan samimi mü'minlere yönelik birtakım uyarılara da yer verilmektedir. Nüzûl sürecinde

¹⁸ en-Nûr 24/37.

¹⁹ el-Cum'a 62/11.

²⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *el-Câmiu's-sahîh*, thk. Mahmud Muhammed Nassar (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2015), “Cum'a”, 38 (No. 936); Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî, *el-Câmiu's-sahîh*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011), “Cum'a”, 36; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre et-Tirmizî, *el-Câmiu's-sahîh* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014), “Tefsir”, 62 (No. 3311); Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Vâhidî, *Esbâbü'n-nüzûl*, thk. Eymen Sâlih Şa'bân (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2003), 337; Ebü'l-Fidâ' İmâdüddin İsmâil b. Şihâbiddin Ömer b. Kesir, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm* (Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1432/2011), 4/437.

ideal manadaki söz ve eylemlerden geriye gitme, uzaklaşma ihtimal ve endişesi içeren tavır ve tutumlar dahi ilâhî irade tarafından müdahale edilmesi gereken en öncelikli sorunlar arasında zikredilmiştir. Hz. Ebû Bekir'in ifk hadisesiyle ilgili olarak kızı Hz. Âişe hakkında yakışsız sözler sarf eden Mistah b. Üsâse isimli akrabasına önceden yaptığı infakı kesmesi üzerine nâzil olan şu âyetler böyle bir amaca yöneliktir:²¹ “İçinizden zengin olanlar akrabaya, fakirlere ve Allah yolunda hicret edenlere bir şey vermeyeceğiz diye yemin etmesinler. Onları bağışlayıp, hoş görsünler. Hem Allah'ın sizi bağışlamasını istemez misiniz? Allah çok bağışlayıcı ve affedicidir.”²² Hz. Ebû Bekir'in baba olmanın verdiği beşerî refleksle masumiyeti vahiyle tescillenen kızını incitenlere bir daha maddî destekte bulunmayacağına dair yemin etmesi mazur görülmeyle bu davranışından dönmesi salık verilmiştir. Burada dikkat çeken nokta haklılık payı da olsa kişisel husumetin infakı engelleyen geçerli bir mazeret olarak kabul edilmemesidir.

Mal ve servetlerini infak etme konusunda ibadetin aslî anlam ve ruhu ile uyuşmayan söz ve eylemlerle zedelenmesi de Medenî sûreler özelinde üzerinde durulan konular arasındadır. Bu konudaki beyanlar Allah yolunda yapılan harcamaların boşa çıkma, geçersiz kılınma tehlikesine karşı inananları uyarma aynı zamanda da münafık ve müşriklere özgü hal ve davranışlara dikkat çekme amacı taşımaktadır. “Ey iman edenler! Allah ve ahiret gününe inanmadığı halde malını insanlara gösteriş yapmak için harcayan kimse gibi sadakalarınızı başa kakmak ve incitmek suretiyle boşa çıkarmayın.”²³ Zikredilen âyetler başa kakma ve incitme gibi davranışları, yapılan güzel amelleri hedef ve gayesinden uzaklaştıran saptırıcı birer unsur olarak tavsif etmektedir. Çünkü bu iki unsur kişinin yaptıklarıyla ilâhî rızayı arzulamadığının, ahiret endişesi taşımadığının en bariz göstergesidir.²⁴ Bu sebeple kafirin amelini boşa çıkaran inkârcılık tavrının tezahürü olan büyüklük tutkusu ile söz konusu davranışlar

²¹ Buhârî, “Tefsir”, 24/6 (No. 4750); Tirmizi, “Tefsir”, 25 (No. 3180); Ebû'l-Hasen Mukâtil b. Süleymân b. Beşîr el-Ezdî el-Belhî, *et-Tefsîrü'l-kebir*, thk. Ahmed Füreyd (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1424/2003), 2/414; Kurtubî, *el-Câmi'*, 12/138.

²² en-Nûr 24/22.

²³ el-Bakara 2/264.

²⁴ Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî es-Semerkindî, *Te'vilâtü'l-Kur'ân*, thk. Mecdî Beslûm (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005), 2/253.

arasında paralellik kurularak, mü'minlerin minnet ve eza verme suretiyle sadakalarını değersizleştirmemesi tembihlenmiştir.

Konunun önemine binaen anlamı daha da belirginleştirmek, verilen mesajın zihinlere kazınmasını sağlamak için müteakip ifade ve âyetlerde konunun bir de mesellerle izah edildiği göze çarpmaktadır. Bu bakımdan başa kakmanın, gönül incitmenin infakın sevap ve ecrini yok etmesi, sağanak haldeki yağmurun sert bir kaya üzerindeki toprağı silip süpürmesi,²⁵ ilâhî rıza ve mükâfatı elde etme gayesiyle yapılan harcamalar ise bolca yağın yağmurla ürün ve mahsulünü iki kat veren verimli arazi ve bahçe örneğiyle açıklanmıştır.²⁶ İçerisinde ırmaklar akan, hurma ve üzüm bağlarının yanı sıra çeşitli meyvelerin bulunduğu bu bahçenin şiddetli rüzgâr ve fırtınayla yok olması ise²⁷ malını infak etmesine rağmen Allah rızasıyla uyuşmayacak tutum ve tavırlar içerisine girmeyi, başka bir deyişle güzel amelleri günah işleyerek yok eden kimsenin durumuna benzetilmektedir.²⁸ Bu feci akıbetin insanın bakıma muhtaç çocukları olması yanında malına en çok ihtiyaç duyduğu zamanı tavsif eden ihtiyarlık döneminde vuku bulmasıyla ilgili ayrıntıya yer verilmesi, gösteriş yapma, eziyet etme suretiyle infakın anlamını kaybetmesinin, değerini yitirmesinin ahirette yol açacağı üzüntü ve pişmanlığın çok şiddetli olacağını beyan etmek içindir. Zira bu örnek salih amelden başka hiçbir şeyin fayda sağlamayacağı günde infakın sevap ve ecrinden mahrum olmayı, insanın mal ve servete en çok muhtaç olduğu zaman diliminde bütün mal varlığını kaybetmenin verdiği travmayla ilişkilendirmektedir.

Allah yolunda yapılan harcamanın ilâhî rıza ile taçlanabilmesinde infak edilen malın değer ve kıymeti de büyük önem taşımaktadır. *“Ey iman edenler! Kazandığımız malların ve sizin için yerden çıkardığımız ürünlerin iyilerinden infak edin. Size verildiğinde gözünüzü yummadan alamayacağınız kötü ve adi şeyleri infak etmeye kalkmayın.”*²⁹ Nakledilen rivayetler mezkûr âyetin bazı Müslümanların hurmanın kötüsünü, olgunlaşmadan kurumuş olanlarını tasadduk etmeleri

²⁵ el-Bakara 2/264.

²⁶ el-Bakara 2/265.

²⁷ el-Bakara 2/266.

²⁸ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 2/860; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/360.

²⁹ el-Bakara 2/267.

üzerine nâzil olduğunu belirtmektedir.³⁰ İnsanın kıymet ve değeri düşük maddî birikimlerini paylaşmaktan kaçınması, Allah yolunda yapılan harcama konusunda gönülsüz ve isteksiz olduğunun alâmet-i farikasıdır. Zira gönüllü harcama anlamına gelebilecek infak amelîyesi kişinin sevdiği, değer verdiği mallardan fedakârlık yapabilmeyi gerektirmektedir.³¹ Aksi bir tavır ise kişinin imanındaki samimiyete gölge düşürür. Bu nedenle Kur'ân'da ibadetlerdeki gönülsüzlük ve isteksizlik münafıkların belirgin vasfı olarak gündeme taşınmakta, bu kesimin verdiği zekât ve sadakaların ilâhî rıza vesilesine dönüşme-yişi söz konusu tutumla ilişkilendirilmektedir.³²

2. İktisadî Sorumluluk ve Yükümlülükleri İfa Konusundaki Uyarılar

Medenî sûrelerin göze çarpan önemli özelliklerden birisi ahkâm ve muamelatla ilgili normatif karakterli hükümlere nihâî şeklin verildiği ilâhî beyanlardan oluşmasıdır. Toplumun bütün katmanlarına sirayet etmekle birlikte İslâm ile taban tabana çelişen hukukî meseleler ilâhî irade tarafından çözüme kavuşturulması gereken en öncelikli problemler arasında yer almıştır. Bu meselelerin bir kısmı ekonomik sahadaki adaletsiz uygulamaları ıslah ve izale ederek toplumda özellikle mağdur edilen sınıfların hak ve hukuklarını tanzim ve tesviye etme amacı taşımaktadır. İmanın sosyal hayattaki işlev ve tezahürlerine dikkat çeken bu düzenlemeler aynı zamanda mü'minlerin hareket tarzını da belirlemektedir. Ekonomik içerikli beyanların bir kısmının kimi zaman mü'minlere yönelik dozu bir hayli artan uyarı yüklü mesajlardan oluşması bu bakımdan manidardır.

2.1. Yetimlerin Maddî Birikimlerini Güvence Altına Alma

İlk nâzil olan âyetlerden itibaren toplumun ezilen, haksız ve hukuksuz birçok muameleye maruz kalan kesimin hayat standartlarını iyileştirmeye yönelik çeşitli adımlar atılmıştır. Özellikle kendilerini koruma, haklarını sa-

³⁰ Tirmizi, "Tefsir", 3 (No. 2987); Zemaşerî, *el-Keşşâf*, 1/295; Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1436/2015), 1/140; Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî, *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*, thk. Yûsuf Ali Bedivî (Beyrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1419/1998), 1/220.

³¹ Âl-i İmrân 3/92.

³² en-Nisâ 4/142; et-Tevbe 9/54.

vunma imkanına sahip olmayan ve toplumun kanayan yarası haline gelen yetimler hakkında vazedilen mesajlar bu bakımdan dikkat çekicidir. Mekkî sûreler genellikle yetimlere iyi davranmayı, onlara şefkat ve merhamet göstermeyi telkin etmekte,³³ müşriklerin yetimlere kötü muameleleri ebedî azaba uğramalarının sebepleri arasında zikredilmektedir.³⁴ Bunun yanı sıra yetimlerin mallarını koruma, kâr sağlama amaç ve niyeti dışındaki bütün teşebbüsler sarih şekilde yasaklanmıştır.³⁵

Medenî sûrelerde ise bu genel çerçevenin yanı sıra yetimlerin ekonomik açıdan iyileştirilmesiyle ilgili birtakım kural ve müeyyidelerin işlevsel hale getirildiği göze çarpmaktadır. Mü'minlere yönelik beyanlar da yetimlerle ilgili sınırları belirlenen düzenlemelere titizlikle riayeti sağlama, bu konudaki herhangi bir ihlâlin uhrevî kötü sonuçlarını bildirme üzerine yoğunlaşmaktadır. Bu meyanda yetimlerin mallarını haksız ve hukuksuz bir şekilde gasp etme karnı ateşle doldurmayı, ahirette de alevli ateşe girmeyi müstehak kılan bir davranış biçimi olarak tavsif edilmiştir.³⁶ Rivayetler çerçevesinde yetim malı yiyen kimsenin ağız, burun, kulak ve gözlerinden duman çıkacak vaziyette diriltileceği bildirilmiştir.³⁷ Dozu bir hayli yüksek olan bu ifadeler yetim malına el koyup, gasp etme kadar yetimlere ait değerli ve kaliteli malların hile ve aldatma yoluyla bu özelliklere sahip olmayan mallarla yapılan değişimiyle de ilgilidir. Buna benzer davranışların Allah nazarında büyük bir vebali gerektirdiği teorik olarak ifade edilen şu ayetle tekrarlanmıştır: *"Yetimlere mallarını verin, temizi pis olanla değiştirmeyin, onların mallarını kendi mallarınıza katarak yemeyin. Zira bu büyük bir günahdır."*³⁸ Zikredilen âyet Gatafân kabilesinden bir adamın, ergenliğe ulaşmasına rağmen yetim yeğenine ait malları kendisine vermektan kaçınması üzerine nâzil olmuştur.³⁹ Bu bakımdan söz konusu ifa-

³³ ed-Duhâ 93/9; el-İnsân 76/8.

³⁴ el-Mâtûn 107/2; el-Fecr 89/17.

³⁵ el-En'âm 6/152; el-İsrâ 17/34.

³⁶ en-Nisâ 4/10.

³⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/446; Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân el-Endelüsî, *el-Bahru'l-muhît*, thk. Adil Ahmed el-Mevcûd vd. (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010), 3/187.

³⁸ en-Nisâ 4/2.

³⁹ Mukâtil b. Süleymân, *et-Tefsîrû'l-kebîr*, 1/213; Kurtubî, *el-Câmi'*, 5/7-8; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/199-200.

deler mü'minlere velisi oldukları yetimlere ait malları gasp etmemeleri, bulûğ çağına ulaştıkları takdirde de bu malları eksizsiz bir şekilde kendilerine iade etmeleri yönünde yapılmış bir çağrı niteliğindedir. Yetim mallarının yağmalanarak çarçur edilmesi, kaliteli mallarının adı ve kalitesiz olanlarla değiştirilmesi de yasak kapsamındadır. Yetimlerin maddî birikimlerinin pis, kötü anlamlarına gelecek "habîs" kelimesiyle nitelendirilmesi, insanın yetim malını yemekten tiksinti duymasını sağlama, kendi helâl kazancından yaralanmasını teşvik amacına yöneliktir.⁴⁰

Kur'ân'ın çok eşliliğe izin veren şu hükmü de yetimlerin malî haklarını koruyup güvence altına almak için tanzim edilmiştir: *"Yetimlerin hakkına riayet edemeyeceğinizden korkarsanız beğendiğiniz kadınlardan ikişer, üçer, dörder nikâhlayın. Haksızlık etmekten korkarsanız tek kadın ya da mülkiyetinizde bulunan câriye ile yetinin. Bu adaletten ayrılmamanız için en uygun olandır."*⁴¹ Hz. Âişe'den gelen meşhur rivayete göre bu âyet erkeklerin himayesinde bulunan yetim kızlar hakkında nâzil olmuştur. Şöyle ki erkeğin vesayeti altında zengin yetim bir kız bulunduğunda başkasına kaptırmamak için onunla evlenir, mehir başta olmak üzere malî haklarını da yerine getirmezdi. Eğer bu kızı beğenmezse onunla evlenmediği gibi malını kaybetmemek için onun başkasıyla evlenmesine de izin vermezdi.⁴² Dolayısıyla birkaç kadınla evlenme izni olan taaddüdi zevcât meselesine delil olarak öne sürülen bu âyet esasında yetimlerin mal varlıklarını koruma, ekonomik haklarının ellerinden alınmasını engelleme gibi amaçlara mebni olarak alınmış ilâhî bir tedbirdir. Mü'min erkeklerin malî haklarını zayi etmeleri, mehirlerini vermemeleri ya da azaltmaları suretiyle yetim kızlarla nikâh yapmaları yasaklanmış, bunun yerine yetim olmayan kızlarla evlenmeleri teşvik edilmiştir. Yetim kızların ekonomik açıdan mağdur olmaları, hak kayıplarını engelleme düşüncesi bu yasağın illetini beyan eder mahiyettedir.

⁴⁰ Ebüssuûd Efendi, *İrşâd*, 2/243.

⁴¹ en-Nisâ 4/3.

⁴² Buhârî, "Vesâyâ", 21 (No. 2763); Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî, *es-Sünen*, thk. Heysem b. Nizâr Temîm (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, 1999), "Nikâh", 12 (No. 2068); Ebû Abdîrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî, *es-Sünen*, thk. Ahmed Şemseddîn (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013), "Nikâh", 66 (No. 3343).

Mü'minlerin dünyanın geçici arzularına heves ederek yetimlerin mallarına göz koymaları böyle bir düşünce ve niyet beslemeleri yasak kapsamına alınırken, kendi maddî birikimlerini özellikle toplumun zayıf bu kesimin refah seviyesinin artışı için paylaşımları gerektiği belirtilmiştir. Yetimlerin toplumun diğer fertlerinin hayat standartlarına kavuşması için tembihlenen bu husus mal taksimatını gözeten birtakım hukukî hükümlerle kayıt altına alınmıştır. Bunların bir kısmı zorunlu emir hüviyetine sahipken⁴³ bazılarında gönüllülük esastır. Miras taksimi sırasında mü'minlere hitaben beyan edilen şu âyet yetimler başta olmak üzere toplumun muhtaç kesimlerinin gözetilmesini talep etmektedir: “*Varis olmayan yakınlar, yetimler ve yoksullar miras taksiminde hazır bulunurlarsa onları da rızıklandırın ve onlara güzel söz söyleyin.*”⁴⁴ Alimlerin bir kısmı mü'minleri yetimler için harcama yapmaya teşvik eden bu emrin bağlayıcı olmadığını, bazıları ise İslâm'ın ilk dönemlerinde vacip olmakla birlikte miras taksimini belirli miktarla kayıt altına alan âyetlerle nesh edildiğini belirtmiştir. Bununla birlikte bazı alimler bu görüşlere karşı çıkmıştır. Bu alimlerden biri olan Saîd b. Cübeyr (öl. 94/713) “Vallahi bu âyet nesh edilmemiştir. Sadece insanların gevşek davrandığı hususlardan biridir” diyerek âyet hakkındaki nesh fikrini kesin bir dille reddetmiştir.⁴⁵ Bu bilgi doğrultusunda mezkûr âyet mirasçılarının terikeyi paylaşmak için toplandıklarında mirasla ilgili maddî değeri olan eşyaların bir kısmını yanlarında bulunan yetim ve yoksullara vermelerini teşvik etmektedir. Verdiklerini az bulmaları, çok görmemeleri, başa kakmamaları yetimler için yapılan infak ameliyesinde güzel sözün kapsamını tayin eden temel ilkeleri belirlemektedir.⁴⁶

Bunun yanı sıra insanın kendi çoluk çocuğuna gösterdiği şefkat ve merhametin aynısını yetimlere yansıtabilmesi, çocuklarının maddî açıdan kayıp ve zarara uğrama kaygı ve endişesini yetimler için de taşıması gerekmektedir. Daha açıkça ifade etmek gerekirse yetimler konusunda Kur'ân empatiyi ön plana çıkararak kişinin kendi çocuğunu bakıma muhtaç yetimlerin yerine koymasını ve buna göre hareket etmesini istemektedir. Böyle bir davranış tarzı yetimlerin duygusal ihtiyaçlarını karşılamayı, dahası onları toplumun

⁴³ el-Enfâl 8/41; el-Haşr 59/7.

⁴⁴ en-Nisâ 4/8.

⁴⁵ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/444; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/12.

⁴⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/191; Hâzin, *Lübâbü't-te'vil*, 1/344.

diğer fertlerinin ortalama hayat standartlarına ulaştırmak için gayret etmeyi gerekli kılmaktadır. Diğer taraftan yetimlerin mal ve maddî birikimlerinin zayi olmasıyla sonuçlanacak iyi niyetli de olsa her türlü girişim, insanı bu kutlu hedeften uzaklaştıran bir engel olarak görülmüştür. “Arkalarından güçsüz çocuk bırakmaları durumunda onlar için endişe edecek olanlar, korksunlar da Allah'tan sakınıp dosdoğru konuşsunlar.”⁴⁷

Zikredilen âyet ölüm döşegindeki hastalara “neslin seni Allah'ın azabından koruyamaz, malını Allah yolunda harca” diyerek malını vasiyet etmeye zorlayan kimseleri bu konuda tekrar düşünmeye davet etmektedir.⁴⁸ Mü'minler tarafından ilâhî rızaya ulaşma gayesiyle dillendirilen bu sözler infak gibi önemli bir ameli teşvik edici mahiyete sahip olsa da veli himayesinden yoksun bakıma muhtaç çocukların en çok ihtiyaç duydukları bir dönemde gelir kaynaklarını kaybetme risk ve tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Yetimlerin maddî birikimlerinin erimesi, onların mağduriyetlerini arttıran dolayısıyla vahyin belirlediği hedeflerle çelişen aksi bir durumun ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Bunun için hasta yakını olan kimselerin ölüm hadisesiyle yetim kalacak çocukların mağduriyetlerini göz önüne alarak malın tamamen dağıtılıp elden çıkmasını engelleyecek söz ve telkinlerle vasiyette bulunacakları ikna etmeye çalışması büyük önem taşımaktadır. Hz. Peygamber'in malının tamamını vasiyet etmek isteyen Sa'd b. Ebî Vakkâs'a “Çocuklarını zengin bırakman onları insanlara el açıp bırakmandan daha hayırlıdır”⁴⁹ şeklindeki telkini mü'minlerden bu bağlamda beklenen ideal tavır ve tutumu özetler niteliktedir. Bu anlayışın bir yansıması olarak sahabe vasiyetin malın üçte birine ulaşmamasını daha güzel görmüş, hatta malın beşte birini, dörtte birinden, dörtte birini üçte birinden efdal saymıştır.⁵⁰ Dolayısıyla vasiyetin belirli oranlarla sınırlandırılmasıyla ilgili mü'minlere yönelik uyarı ve telkin-

⁴⁷ en-Nisâ 4/9.

⁴⁸ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 1/398; Ebû Ali Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl et-Tabersî, *Mecma'u'l-beyân fi tefsîri'l-Kur'ân*, thk. İbrahim Şemseddîn (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1418/1997), 3/19; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 2/220.

⁴⁹ Buhârî, “Vesâyâ”, 2 (No. 2742); Müslim, “Vasiyyet”, 5; Tirmizî, “Vesâyâ”, 1 (No. 2116).

⁵⁰ Zemahşerî, *el-Keşşaf*, 1/445; Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî el-Âlûsî, *Rûhu'l-meânî fi tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*, thk. Ali Abdülbârî Atıyye (Beyrût: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1415), 2/423.

ler yetimlerin maddî birikimlerini koruma, hayat standartlarını iyileştirme amacına mebnidir.

2.2. Kadınların Ekonomik Haklarını Koruma

İslâm öncesi dönemde yetimlerin yanı sıra kadınlar da çeşitli hak kayıpları ve mağduriyetler yaşayan kesimler arasında yerini almıştır. Mirastan mahrum olma, mehir haklarının çeşitli sebeplerle ellerinden alınması gibi ekonomik temelli meseleler kadınların en çok yüzleşmek zorunda kaldığı sorunları özetler niteliktedir. Hicretin ardından Müslüman toplumun teşekkül süreci olan Medîne’de ilâhî irade tarafından bu sorunların çözümüne yönelik birtakım adımlar atılmıştır. Vahyin bu konudaki direktifleri geleneğin etkisiyle oluşmuş kuralları ıslah ve izale etme aynı zamanda da muhatapların davranışlarını sorgulamalarını, gözden geçirmelerini sağlama amaç ve hedefi taşımaktadır.

Nüzûl döneminde ekonomik sömürü aracı haline getirilen kadınların haklarının iade ve muhafazasına yönelik beyanlar Medenî sûrelerin en belirgin özelliklerinden biridir. Özellikle miras taksiminde kadınlar için de muhakkak surette belirli bir miktar pay ayırma zorunluluğu devrim niteliğindeki kararlar arasındadır. Bölge coğrafyasında hüküm süren şartlarla ilişkili olarak savaşma kabiliyetinden yoksun kadın ve çocuklara miras hakkı tanınmaz, ailesini koruyabilme, kılıç ve mızrak kullanabilme güç ve kudretine sahip erkekler yalnızca bu haktan faydalanabilirdi.⁵¹ Kur’ân miras konusunda hak sahibi olmayı sadece fizikî kuvvetle özdeşleştiren anlayışı eleştirerek aynı kan bağı taşıyan kadın ve çocukların da bu haktan yararlanması gerektiğinin altını çizmiştir. “*Anne babanın ve yakınların bıraktıklarından erkeklere pay vardır. Aynı şekilde anne babanın ve akrabaların bıraktıklarından kadınlara da az veya çok bir pay vardır.*”⁵²

Zikredilen âyetin Evs b. Sâmit el-Ensârî’nin vefat etmesiyle geride kalan karısı ve üç çocuğuna rağmen bütün mirasa el koyan amcaoğulları hakkında

⁵¹ Ebû Ca’fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî, *Kitâbü’l-muhabber*, thk. Eliza Lichtenstater (Haydarâbâd: y.y., 1942), 324; Cevâd Ali, *el-Mufassal fî târîhi’l-‘Arab kable’l-İslâm*, (Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1413/1993), 5/562.

⁵² en-Nisâ 4/7.

nâzil olduğu ileri sürülmüştür. Öyle ki bu âyetin inzâlından sonra Hz. Peygamber belli bir süre beklemiş, mirasta hak sahibi kişileri ve alacakları oranları sarih bir şekilde tanzim eden âyetlerin hükmü doğrultusunda Evs b. Sâmit'in mirasını taksim etmiştir.⁵³ Burada konumuz açısından önemli olan husus kadınlara miras hakkı verilmesinden ziyade bu hakkı tanımayan ve ihlâl eden hiçbir teşebbüsün bundan böyle asla mazur görülmeyeceğidir. Başka bir deyişle miras konusunda Allah'ın belirlediği taksimatı kabullenmemek, bu konudaki hükümleri çiğnemek ebedî azabı müstahak kılan davranış biçimidir. Miras taksimini ayrıntılı olarak beyan eden âyetlerin ardından şu ifadeler yer verilmesi mü'minleri bu tehlikeden haberdar etme niteliği taşımaktadır: *"Kim Allah'a ve peygamberine itaatsizlik eder ve sınırlarını aşarsa Allah onu devamlı kalacağı bir ateşe sokar, onun için alçaltıcı bir azap vardır."*⁵⁴ Buradaki tehdit miras konusundaki ahkâmı kabul etmeyen inkârcılara yönelik olabileceği gibi bu hükümler doğrultusunda amel etmeyen mü'minleri de kapsamına almaktadır.⁵⁵

Mehir olarak isimlendirilen eşya ve malların kadınların elinden birtakım haksız gerekçelerle gasp edilmesi veya amacıyla uyuşmayacak şekilde başkalarının istifadesine sunulması Medenî süreçte öncelikli olarak çözüme kavuşturulan meselelerden birisidir. Kur'ân ilk etapta mehri kocanın kadına vermesi gereken bir borç olarak telakki etmiş, mü'minlerden bu şuurla hareket etmelerini istemiştir. *"Kadınlara mehirlerini gönülden isteyerek verin. Eğer onun bir kısmını size bağışlarsa onu da afiyetle yiyin."*⁵⁶ Bu ifadeler mehir vazifesini yerine getirmenin zorunlu bir emir olduğunu, kadının ancak kendi rızası ile mülkü olan bu maldan kocasının yararlanmasına izin verebileceğini bildirmektedir. Zikredilen âyet ile kocanın yanı sıra kadının velilerine de uyarı yapılmış olabileceği söylenmektedir. Çünkü kadının himayesinden sorumlu kişiler de bu mehirden yararlanırdı. Bu nedenle Araplar kızı olan kimseye "sen onun mihri ile bir deve alır, onu develerine katar, böylece malın çoğalıp

⁵³ Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 3/647; Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 1/396-397; Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/202; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/333.

⁵⁴ en-Nisâ 4/14.

⁵⁵ Kurtubî, *el-Câmi*, 5/54.

⁵⁶ en-Nisâ 4/4.

büyür” derlerdi.⁵⁷ Her ne kadar âyetin içinde bulunduğu bağlam hitabın sadece mehir vermekle yükümlü kocaları kapsadığı kanaatini uyandırır da kadınların mehir haklarını gasp etmeye yönelik tüm teşebbüsler bu hüküm çerçevesinde telakki edilebilir.

Kadınların ekonomik haklarını ellerinden alabilmek için kendilerine reva görülen muameleler bundan ibaret değildi. Kocasını vefat eden ya da boşanma aşamasındaki kadının hissettiği baskılar çok daha şiddetli bir hal almaktaydı. Öyle ki kadının kocasını ölürse velisi dilerse mehir vermeden onunla evlenebilir ya da onu evlendirerek mehrini kendisi alır veyahut da kadının evlenmesine izin vermeyerek vefat etmesini bekler ardından mallarına el koyardı. Bazen de adam beğenmediği eşine kötü davranıp, baskı altında tutarak onu belirli bir miktar mal karşılığında boşanmaya zorlardı. Bu tür muameleler karşısında ezilen ve birçok hakkı elinden alınan kadınların uğradığı baskı ve zulme son vermek için şu âyet nâzil olmuştur: ⁵⁸ “*Ey iman edenler! Kadınlara zorla varis olmanız size helal değildir. Açıkça edepsizlik yapmadıkça onlara verdiğinizin bir kısmını elde etmek için evlenme ve boşanma konusunda onlara engel çıkarmayın. Onlarla iyi geçinin.*”⁵⁹ Kadınlar üzerinde artan baskı ve tahakküm ekonomik algı ve beklenti kaynaklı olduğu için âyet ifadeleri meselenin bu boyutuna dikkat çekmiştir. Birtakım maddî menfaatler elde etme uğruna kadınların aleyhine olabilecek teşebbüsler içine girmek kişinin imanındaki samimiyetle örtüşmeyen bir davranış biçimi olarak nitelendirilmiştir. Bu nedenle mü’minlerin aile birliğini sağlamada sevgi ve saygı ortamını tesis etmeleri, ekonomik beklentilerle bu birliği parçalayacak davranışlardan kaçınmaları istenmiştir.

Erkeğin evlilik bağına ayakta tutmak için kadına karşı beslediği bu iyi niyetin boşanma sürecinde de devam etmesi büyük önem taşımaktadır. Şayet kadının bu süreç içerisinde kötü geçimi ya da ahlâksızlığı söz konusu değilse adam karısı için yaptığı harcamaları geri isteme hakkına sahip değildir. Buna rağmen bir kişi yeni bir eş almak istediğinde nikâhı altındaki kadınlara zina suçu isnat eder, böylelikle onu kendisine verdiği mehri fideye olarak iadeye zorlar, bunu da nikâhlayacağı yeni eş için kullanırdı.⁶⁰ Zikredeceğimiz şu âyet

⁵⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/437; Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 5/173.

⁵⁸ Buhârî, “Tefsir”, 4/6 (No. 4579); Ebû Davud, “Nikâh”, 23 (No. 2089-2090).

⁵⁹ en-Nisâ 4/19.

⁶⁰ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/207; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/344.

ifadeleri kadınların mehir haklarını ellerinden almaya yönelik bu kötü niyet ve teşebbüsleri izhar eder mahiyettedir:

*“Bir eşi bırakıp da yerine bir başka eş almak isterseniz, onlardan birine yüklerle malı mehir olarak vermiş olsanız bile, ondan hiçbir şeyi geri almayın. Siz, iftira ederek ve açıkça günah işleyerek mi geri alacaksınız? Birbirinizle beraber olduğunuz halde, üstelik onlar sizden sapasağlam bir söz de almışken onu geri mi alacaksınız?”*⁶¹

Kısacası Medenî sûreler câhiliye adetlerinin kötü izlerinin silindiği kadınların lehine olmak üzere malî konularda yeni açılımların yapıldığı, kadınların birtakım haklar kazandığı yepyeni bir süreci tavsif etmektedir. Bu meyanda mü'min erkeklere büyük sorumluluklar yüklenerek, evlilikten boşanma aşamasına kadarki dönem içerisinde kadınların ekonomik haklarını ellerinden almaya yönelik bütün haksız girişimler yasak kapsamına alınmıştır.

2.3. Meşru Olmayan Kazanç Yollarından Uzak Durma

Doğruluk ve dürüstlük ilkesi insanlar arasındaki ticarî muamele ve alışverişlerde İslâm'ın üzerinde titizlikle durduğu en önemli hususlardandır. Bu ilkelerin ihlâl edilmesi insanların birlik ve huzurunu yok ederek toplumsal çöküşü hızlandırır. Kur'ân'da bahsi geçen kadim milletlerin hayat hikâyelerinden yapılan bazı kesitler, ticarî hayattaki hile ve sahtekârlığın toplumun helâk sarmalına girmesinin başlıca sebeplerinden biri olduğunu gözler önüne sermektedir. Özellikle Medyen halkının başına gelen musibetler ceza olgusu- nu iktisadî sahadaki çarpık eylem ve uygulamalarla ilişkilendirmektedir.⁶²

Medenî sûrelerde ise konuyla ilgili beyanların normatif karaktere büründüğü göze çarpmaktadır. Bu meyanda meşru ve mübah olmayan iktisadî faaliyetlerden kaçınma tembihlenirken aksi bir hareket tarzı kişinin imanındaki samimiyete gölge düşüren, uhrevî azabı tahrik eden büyük bir günah unsuru olarak nitelendirilmiştir. Bu husus bazen umumi hükümlerle, kimi zaman da toplumda yaygın olarak icra edilerek meşrulaştırılan adet ve uygulamalardaki çarpıklıklar üzerinden gündeme taşınmıştır. Mü'minlere uyarı mahiyetindeki şu âyet ekonomik faaliyetlerdeki ahlâkî çürümenin ulaştığı boyutları gözler önüne sermektedir: *“Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin. Günaha girdiğinizi*

⁶¹ en-Nisâ 4/20-21.

⁶² el-A'râf 7/85-91; Hüd 11/84-94.

bildiğiniz halde insanların mallarından bir kısmını haksızca yemek için mallarınızı rüşvet olarak hâkimlere aktarmayın.”⁶³

Malın meşru olmayan ekonomik faaliyetlere konu olması mal ya da servetin bizâtihi kendisinde bulunan özellikle ilgili olabileceği gibi elde edilme süreciyle ilişkili herhangi bir kusurdan da kaynaklanabilir. Kumar, aldatma, gasp gibi malın sahibinin gönül rızasıyla vermediği şeyler ya da gönül rızası olmasına rağmen içki ve domuz bedeli, kâhinin ücreti gibi şeriat tarafından haram kılınanlar, malı haksızlıkla yeme ile karşılık bulan “bâtil” kapsamında mütalaa edilmektedir.⁶⁴ Bunun yanı sıra haksız olduğunu bildiği halde hâkimin lehine hüküm vermesi sonucunda maddî birtakım menfaatler elde etme de aynı kapsamdadır. Allah Rasûlü de hâkimin verdiği hüküm doğrultusunda mü’min kardeşinin hakkını gasp edenin esasında ateşten bir pay aldığını söyleyerek mü’minleri böyle bir yola tevessül etmekten sakındırmıştır.⁶⁵

Öte yandan zikredilen âyetin davalaşan iki mü’min hakkında nâzil olduğu belirtilmiştir. Bunlardan birisi arkadaşının arazisinde pay sahibi olduğunu iddia etmiş, diğeri de bunu kabullenmeyerek yemin etmek istemiştir. Ancak tehdit içerikli bu âyetin nüzülüyle yemininden vazgeçmiştir.⁶⁶ Dolayısıyla âyet dünyevî imkân ve menfaatler uğruna yalan yere şahitlikte bulunma veya yemin etme ya da haksız tarafla anlaşarak hile ve aldatma yolunu seçme gibi söz ve eylemlere karşı mü’minlere uyarıda bulunmakta, onlara şöyle bir mesaj vermektedir: “Çirkin ve günah olduğunu bildiği halde İslâm’ın yasakladığı bu davranışları sergileyenler Allah nazarında daha fazla kınama ve azara maruz kalacaklardır.”⁶⁷

Aynı hususa başka âyetlerde de işaret edilmekte hatta mü’minlere yönelik yapılan uyarıların dozu ve şiddeti bir hayli artmaktadır. “*Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda haksızlıkla yemeyin; ancak kendi rızanızla yaptığınız ticaret olursa böyle değildir. Kendinizi öldürmeyin. Şüphesiz Allah size karşı çok merhamet-*

⁶³ el-Bakara 2/188.

⁶⁴ İbnü’l-Cevzî, *Zâdü’l-mesîr*, 1/168; Râzî, *Mefâtihu’l-ğayb*, 3/127.

⁶⁵ Buhârî, “Ahkâm”, 20 (No. 7169); Müslim, “Akdiye”, 4; Tirmizi, “Ahkâm”, 11 (No. 1339).

⁶⁶ Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Mâverdî, *en-Nüket ve’l-uyûn*, thk. Abdü’l-Maksûd b. Abdî’r-Rahîm (Beyrût: Dâru’l-Kütübü’l-İlmiyye, 1428/2007), 1/249; Kurtubî, *el-Câmi’*, 2/225.

⁶⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/219; Nesefî, *Medârikü’t-tenzîl*, 1/163.

lidir."⁶⁸ Mü'minlere hitaben beyan edilen bu ifadelerde, kâr ve kazanç sağlama amacı gütmesine rağmen meşru addedilmeyen faaliyetlerin ancak azabı mu-cib kıldığı bildirilmektedir. Öyle ki haramla iştigal eden insan kutsalla bağına kopardıkça adeta insanlığından uzaklaşmakta nihayetinde sadece heva ve hevesine hizmet etme dışında ulvî hiçbir ölçü ve hedefi bulunmayan varlık seviyesine inmektedir. Bu nedenle insanın haksız kazanç sağlayarak başkalarına zulmetmesi kendi hayatına son verme teşebbüsü olarak nitelendirilmiştir.⁶⁹ Zira kişiyi insanlıktan çıkararak bu davranışlar aynı zamanda uhrevî azabın da habercisidir. Müteakip ifadeler bilinçli ve kasıtlı bir şekilde Allah'ın bu yaşağını çiğneyenlerin cehennem ateşine gireceğini vurgulamaktadır.⁷⁰ Dolayısıyla ilâhî iradenin koyduğu birtakım ilke ve kurullarla ekonomik hayata müdahil oluşu, insanın izzet ve değerini koruma gibi bir hedefe yöneliktir. Yüce Allah'ın kullarına karşı şefkat ve merhametli oluşuna atıf yapılması bu bakımdan manidardır.

Mü'minleri meşru olmayan kazanç yollarından sakındıran beyanlar genel çerçeveyi çizen hükümlerin yanı sıra nüzûl döneminde yaygın olarak uygulanan bazı adetlerin yürürlükten kaldırılmasıyla da ilgilidir. Özellikle toplumun gelir dengesini bozan faizin yasaklanma süreci vahyin üzerinde durduğu en önemli konuların başındadır. Faiz hakkında vazedilen hükümler tenzîlî açıdan birtakım farklılıklar taşımaktadır. Mekkî süreçte faizin bizzat kendisine yönelik değerlendirmeler yapılarak mal ve servet artışı için yapılan faizli muamelelerin esasında malın bereketini giderdiği vurgulanmaktadır.⁷¹ Faizli işlemler hakkında muhataplarda oluşturulmak istenen bu kötü ve olumsuz algının ardından konu Medenî sûreler çerçevesinde ele alınmaktadır. Faizin kesin bir şekilde yasaklanma aşamasına geçildiği bu dönemde artık ilâhî buyruklar faizin kendisinden ziyade faizle iştigal eden kesimi kınamaya dönük bir hal almaktadır. Bu meyanda faiz alanların dünya hayatında birtakım mahrumiyetlerle yüzleşecekleri, ahirette de uhrevî çeşitli ceza ve yaptırımlara uğrayacakları bildirilmektedir. Faizli işlemleri sebebiyle helal ve temiz yiyecek-

⁶⁸ en-Nisâ 4/29.

⁶⁹ Beyzâvî, *Envâru't-tenzîl*, 1/211; Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît*, 3/242.

⁷⁰ en-Nisâ 4/30.

⁷¹ er-Rûm 30/39.

lerin Yahudilere haram kılınması,⁷² faizi alışverişle aynı kefeye koyarak bu yasağı meşrulaştırmaya çalışan kimselerin ahirette şeytan çarpmış kimseler haline geleceklerinin vurgulanması,⁷³ bu yasağı çiğneyenlere verilecek cezanın şiddetini gözler önüne sermektedir.

Faiz konusundaki bu ağır tehdit ifadeleri müşriklerin başını çektiği İslâm dışı muhalif grupların yanı sıra mü'minleri de kapsamına almaktadır. Kur'ân'ın faizi yasaklama sürecinde attığı ilk adım aynı zamanda bu yasağın çiğnenmesi halinde doğacak kötü sonuçlardan mü'minleri haberdar etme gayesi de taşımaktadır. *"Ey iman edenler! Faizi kat kat yemeyin. Allah'a itaatsizlikten korkun ki kurtuluşa eresiniz. İnkârcılar için hazırlanmış ateşten kendinizi koruyun. Allah ve Rasûlüne itaat edin ki size de merhamet edilsin."*⁷⁴ Zikredilen âyet mü'minlerin câhiliye dönemindeki faizli bütün işlemleri terk etmesi amacıyla yapılan kesin çağrı niteliğindedir. Her ne kadar "kat kat" ifadesi yasağın belli bazı uygulamalarla sınırlı olduğu kanaati uyandırsa da esasında faizin her türü bu yasak kapsamında mütalaa edilmektedir.⁷⁵ Zira câhiliye döneminde bir kimse başkasına belirli süreliğine bir miktar parayı faizle borç olarak verir, vade bitiminde ise gelip borçluya "ya alacağımı verirsin ya da faizin miktarını arttırmak kaydıyla ödeme süreni uzatırım" diyerek faizi arttırmaya zorlardı.⁷⁶ Dolayısıyla katlama tabiri seneden seneye borcun arttırılmasının tekrarlandığına işaret ederek yapılan faizin çeşidini belirleme değil bu eylemin Allah nazarındaki kötülük ve çirkinliğini gün yüzüne çıkarma amacına mebnidir.

Müteakip âyetlerde tehditin dozu arttırılarak Yüce Allah'ın bu konudaki yasağına riayet edenlerin ancak kendilerini cehennem azabından koruyacağı belirtilmektedir. Diğer bir deyişle faizi helâl sayanlar, inkârcılar için hazırlanan alevli ateşe girmeyi hak eden kimselerdir. Bu realite faizin kişinin iman ve inancını zedeleyen hatta onu İslâm dairesinin dışına çıkaran çok büyük bir

⁷² en-Nisâ 4/160-161.

⁷³ el-Bakara 2/275.

⁷⁴ Âl-i İmrân 3/130-132.

⁷⁵ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, 2/476; İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 1/507; Muhammed b. Alî b. Muhammed eş-Şevkânî, *Fethu'l-kadîr*, thk. Seyyid b. İbrâhim b. Sâdık b. İmrân (Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1413/1993), 1/567.

⁷⁶ Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 3/429; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/496; Süyûtî, *ed-Dürü'l-mensûr*, 2/128.

günah olduğunu gözler önüne sermektedir. Bu nedenle Ebû Hanife (öl. 150/767) söz konusu âyetlerin Kur'ân'ın en ağır tehdit içeren ifadeler olduğunu belirtmiştir. Zira Yüce Allah mü'minleri yasaklarından kaçınma hususunda ihmalkâr davranmaları halinde kafirler için hazırladığı ateşle tehdit etmekte, iman edenlerin O'nun rahmetini ancak ilâhî buyruklara ve Rasûlü'ne itaat etmek suretiyle umabileceklerini bildirmektedir.⁷⁷

Faiz yasağıyla ilgili beyanların Allah ve Rasûlü'ne itaat fiiliyle ilişkilendirilmesi Müslümanlar açısından konunun imanî ve itikadî bir zemine sahip olduğunu göstermektedir. Nitekim faiz hakkındaki tartışmalarla ilgili nihaî hükmü belirleyen şu âyet meselenin iman-inkâr çizgisindeki bu ince boyutunu ihsas ettirecek mahiyettedir: *“Ey iman edenler! Allah'tan korkun ve gerçekten iman etmişseniz mevcut faiz alacaklarınızdan vazgeçin. Eğer böyle yapmazsanız Allah ve Rasûlüyle savaşa girdiğinizi bilin.”*⁷⁸ Zikredilen âyetin faiz yasaklanmadan önceki anlaşmaların geçerli olup olmayacağı konusunda bazı kabileler arasında yaşanan tartışmalar sebebiyle inzâl edildiği belirtilmiştir. İslâm'a yeni giren Sakifliler, Kureyşliler'den vadesi dolan faiz alacaklarını talep etmişler, onlar da faizi yasaklayan âyetleri dayanak göstererek hiçbir şey vermeyeceklerini söylemişler ve ardından mezkûr âyetler nâzil olmuştur.⁷⁹ Doğrudan mü'minleri hedef alan bu ifadeler faiz yasağından önce yapılan bütün faizli akit ve işlemleri ortadan kaldırarak, mü'minleri alacakları olan faiz gelirlerinden vazgeçirmeye davet etmektedir. Ancak bu davet gönüllü ve isteğe bırakılmış bir talebi değil muhakkak surette yerine getirilmesi istenen zorunlu bir boyun eğme emrini içermektedir. Öyle ki faizden uzak durmanın kişinin imanındaki samimiyeti belirleyen en bariz delil ve gösterge olduğuna dikkat çekilmekte, bu yasağı ihlâl etmenin ise Allah ve Rasûlü'ne savaş açmakla nitelendirilebilecek büyük bir günah olduğu vurgulanmaktadır. Böyle bir ihlâl Yüce Allah'ın vazettiği ilâhî buyruklara gönülden itaat ve bağlılığı simgeleyen imanî kimlik ve duruşla çeliştiği için ameli kusurun yanı sıra itikadî bir zafiyet olarak değerlendirilmiştir. Faiz yasağıyla ilgili mü'minlere yönelik vazedilen

⁷⁷ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 1/387; Ebüssuûd Efendi, *İrşâd*, 2/146; Âlûsî, *Rûhu'l-meânî*, 2/270.

⁷⁸ el-Bakara 2/278-279.

⁷⁹ Begavî, *Meâlimü't-tenzîl*, 1/264; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 1/273; Kurtubî, *el-Câmi'*, 3/234-235.

hitabın çok sert olmasının arka planında konunun İslâm'ın inanç sistemi ve hayat görüşüyle ilişkili bu boyutu büyük önem arz etmektedir.

2.4. Ganimetlerin Taksimine Rıza Gösterme

Allah yolunda müşriklerle yapılan mücadele azmini simgeleyen cihat ibadeti Medenî sûreler özelinde yoğun olarak ele alınan konuların başında gelmektedir. Esasında cihat etmek ilk nâzil olan âyetlerden itibaren her bir mü'minin yerine getirmesi gereken ulvî bir görev olarak nitelendirilmiştir.⁸⁰ Ancak hicretten sonraki zaman diliminde bu ibadetin daha çok müşriklere karşı sıcak savaş ve çatışma ortamına girme boyutu ön plana çıkarılmıştır. Kur'ân savaşı insan fıtratının hoşlanmadığı bir olgu şeklinde tarif etmekle birlikte hayatın doğal seyri içerisinde karşılaşılan realite olarak da görmektedir.⁸¹ Hatta bazı durumlar savaşı gereklilik haline getirmektedir. İnanca yönelik baskı ve zulmü engelleme çabası savaşı meşru kılan en önemli gerekçelerden biridir. Söz konusu amaç doğrultusunda savaş da dahil olmak üzere yapılan her türlü mücadele ilâhî rıza ve rahmet vesilesine dönüşmektedir. Bu bakımdan bazı mü'minlerin birtakım gerekçelerin ardına sığınarak savaşmaktan kaçınması, savaş esnasındaki emirleri çiğnemesi, ganimet paylaşımında huzursuzluk çıkarması imanla örtüşmesi mümkün olmayan tavır ve tutumlar içerisinde telakki edilmiştir. Kur'ân'da Allah yolunda cihat eden mü'minlerin faziletine işaret eden buyrukların yanı sıra niyet ve eylem düzeyinde ortaya çıkan davranış bozukluklarını irdeleyen âyetler de önemli bir yekûn tutmuştur. Bu meyanda savaşın ahlâkî çerçevesini belirleme, ganimetlerin taksimine yönelik bazı ilkeler ihdas etme ilâhî müdahalenin yansıdığı en dikkat çekici konular arasındadır.

Allah Teala savaşa hazırlık safhasında bazı mü'minlerin tembellik ve yılgınlık göstermelerini, savaş fikrine sıcak bakmamalarını dünyaya olan meyil ve iştiyakla açıklamaktadır. Aynı zamanda Hz. Peygamber'in emrine muhalefet etme anlamı taşıyan böyle bir tutum insanın ahiretteki ebedî nimetlerden mahrum olma tehlikesini de beraberinde getirmektedir. Nitekim şu âyet dünya mal ve metâna olan düşkünlüğün bu kutlu vazifeyi ifa etmeyi engelleyen en önemli âmil olarak zihinlere kazımaktadır: *“Ey iman edenler! Size ne oldu ki*

⁸⁰ el- Furkân 25/52; el-Ankebût 29/6.

⁸¹ el-Bakara 2/216.

Allah yolunda sefere çıkın" denilince yerinize çakılıp kaldınız. Yoksa siz ahiretteki nimetlerden vazgeçip dünya hayatıyla mı yetinmeye razı oldunuz. Halbuki dünya hayatının sağladığı fayda ahirettekine göre çok daha azdır."⁸² Zikredilen âyet Tebük Seferi için yapılan hazırlıklar konusunda bazı mü'minlerin isteksiz tavırlarını gündeme taşımaktadır. Hz. Peygamber'in diğerlerinden farklı olarak alenen sefer hazırlıklarına başladığı bu gazve meyvelerin olgunlaştığı, sıcaklıkların çok şiddetli olduğu bir zaman diliminde gerçekleşmiştir.⁸³ Mekke'nin fethinden bir yıl sonra diğer bir deyişle hicretin dokuzuncu senesinde vuku bulan bu hadise⁸⁴ aynı zamanda İslâm'ın geniş kitleler tarafından kabul gördüğü, Müslümanların sayısının büyük bir ivme kat ettiği süreci de ifade etmektedir. Buna rağmen yapılacak gazvenin Bizans gibi güçlü bir devlete yönelik olması, bazı mü'minlerin işi ağırdan almalarına, beklenen ideal tavrın aksi bir hareket tarzına sürüklenmelerine sebep olmuştur. Nifak alameti olarak belirlenen böyle bir davranış zafiyetinin İslâm'ı yeni seçen Müslüman kitleler tarafından sergilendiği aşikardır. Bununla birlikte sebep-i nüzûl rivayetlerinde kimlikleri açıkça belirtilen kişilerden hareketle çok az da olsa samimi mü'minlerin de bazı savrulmalar yaşadığı söylenebilir.⁸⁵

Mü'minlerin fâni ve geçici zevkleri ebedî mükâfata tercih etme niyet ve istekleri ilâhî hitabın sertleşmesine sebep olmuştur. Zira iman etmek hayatın gayesini ilâhî rızayı kazanma uğruna çalışıp didinmeyi, bu ulvî amaç uğruna tüm imkânları seferber etmeyi, karşılaşılan zorluklara da göğüs germe azim ve kararlılığı gösterebilmeyi gerekli kılmaktadır. Oysaki cihat etmekten kaçınmak ilâhî mükâfata nail olma yolunda meşakkat ve zorluklarla mücadeleyi göze almamayı ifade etmektedir.⁸⁶ İmana zıt böyle bir tavır ise dünya şehvetlerine saplanıp kalma, hayatın biricik gayesini geçici haz ve menfaatleri elde etmekle sınırlanma anlamına gelmektedir.

⁸² et-Tevbe 9/38.

⁸³ Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Naci İbrahim Süveyd (Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts.), 4/748.

⁸⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/90.

⁸⁵ Kâb b. Mâlik, Hilâl b. Ümeyye, Mürâre b. Rebî hiçbir mazereti olmadığı halde savaşa katılmayan samimi mü'minlerdendir. Ebû Abdillâh Muhammed b. İshâk b. Yesâr, *es-Sîretü'n-nebeviyye*, thk. Ahmed Ferid el Müzeydî (Beyrût: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2009), 2/609.

⁸⁶ Râzî, *Mefâtihu'l-ğayb*, 8/270; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 10/92; Ebüssuûd Efendi, *İrşâd*, 4/106.

Müteakip âyetlerde şiddetin dozu bir hayli artmakta mü'minlerin cihat etmedikleri takdirde uhrevî nimetlerin yanı sıra dünyevî hazlardan da mahrum olacakları beyan edilmektedir. "Eğer savaşa çıkmazsanız Allah sizi acıklı bir azapla cezalandırır ve sizin yerinize başka bir toplum getirir. O'na hiçbir şekilde zarar da veremezsiniz. Allah'ın her şeye gücü yeter."⁸⁷ Bu ifadeler savaş hazırlığı konusunda gevşek davranıp gereken özeni göstermeyenlere ya da birtakım ayak oyunları ile savaştan kaçanlara yönelik ikaz ve tehdit anlamı içermektedir. Söz konusu ilâhî tehdit savaştan kaçmanın zorunlu sonucu olarak düşman istilasına maruz kalma şeklinde insan kaynaklı olabileceği gibi kıtlık ve kuraklık gibi tabi afetleri de kapsamına almaktadır.⁸⁸ Burada önemli olan husus mü'min zümrenin maddî kaynaklı endişelerle cihattan geri kalmasının itikadî bir zafiyet olduğunun sert bir dille vurgulanmasıdır.

Mü'minlerin cihatla ilgili olarak yaşadıkları maddî kaygı ve endişeler sadece savaşa hazırlık safhasında gözlenen tavır ve tutumlardan ibaret değildir. Mal ve servet ihtirası savaş esnası ve sonunda zaman zaman mü'minleri kendilerinden beklenen tavrın dışına itmiştir. Kur'ân'da bu hususta mü'minlerin ortaya çıkan zafiyetlerine ilişkin birtakım ima ve işaretlere rastlamak mümkündür. Özellikle Mekke müşriklerine karşı düzenlenen Bedir ve Uhud gazveleriyle ilgili bazı ayrıntılar olayın bu boyutuna dikkat çekmektedir.

Ebû Süfyân yönetimindeki kervanın Şam'dan Mekke'ye yüklü miktar malla dönmekte olduğu haberini alan mü'minler kervanı ele geçirmek için yola koyulmuşlar, Hz. Peygamber'in baskın yapacağı haberini öğrenen Ebû Süfyân Mekkeliler'den yardım istemiştir. Bunun üzerine Ebû Cehil önderliğindeki bin kişilik müşrik ordu Mekke'den hareket etmiş, iki ordu Bedir kuyuları civarında bir anda karşı karşıya gelmiştir. Bu ilâhî plan mü'minlerin müşrikleri hezimete uğratması ve zafer kazanması için tasarlanmasına, Hz. Peygamber de aynı hususun altını çizmesine rağmen mü'minlerden bazıları müşriklerle savaşmaktan ziyade kervanı ele geçirme fikrinde ısrar etmiştir. Bu durum âyette şu ifadelerle mâkes bulunmaktadır: "Hatırlayın, Allah size 'iki topluluktan biri sizindir' diye vaat ediyordu. Siz güçsüz olanın sizin olmasını istiyordunuz. Allah ise iradesiyle hakkı hâkim kılmayı ve inkâr edenlerin kökünü kazımayı

⁸⁷ et-Tevbe 9/39.

⁸⁸ Ebû Davud, "Cihad", 18 (No. 2506); Taberî, *Câmi'u'l-beyân*, 5/889; Kurtubî, *el-Câmi'*, 8/91.

hedefliyordu."⁸⁹ Bazı mü'minlerin kervanı ele geçirme düşüncesi salt ganimet elde etme arzusundan ibaret olduğu için cihat etmenin ulvî mana ve maksadıyla örtüşmemektedir. Zira sıcak savaş ortamında müşriklere karşı ezici üstünlük elde etmeden İslâm'ın güç ve izzet kazanabilmesini sağlayabilmek mümkün değildir. Bu nedenle maddî kaygı ve endişe hissiyle hareket etme yüce ve ulvî hedeflere ulaştırmadığı için güçsüzün peşine takılma olarak nitelendirilmiştir. Uhud Gazvesi'nde de buna benzer tablo yaşanmıştır. Öyle ki elli civarında okçunun ganimet hırsıyla Hz. Peygamber'in emrine muhalefet ederek yerlerinden ayrılması savaşın seyrini değiştirmiş, Müslümanların kesin galibiyetiyle sonuçlanacak bu savaş bir anda müşriklerin lehine dönmüştür.⁹⁰

Mü'minleri savaş meydanında bile hataya düşmeye, bir anlık gafletle ilâhî rızadan uzaklaşmaya sevk eden eylemler, daha fazla ganimete sahip olma hırs ve arzusunun ortaya çıkardığı bir sonuçtur. Maddî beklentilerin manevî ve ulvî değerlerin önüne geçmesi, insanın düşünme melekesini dumura uğratan, olaylar karşısında doğru pozisyon almasını engelleyen sürecin başlamasına sebebiyet vermektedir. Bunun sonucunda ise alınan kararlar sadece maddî arzu ve ihtiyaçları tatminle sınırlı bir hale dönüşmektedir. Kur'ân ortaya çıkan bu ruh halini Medine döneminde yaşanan çarpıcı şu örnek üzerinden tasvir etmektedir:

*"Ey iman edenler! Allah yolunda cihat için savaşa çıktığınız zaman iyice araştırın ve dikkatli olun! Size selam verene dünya hayatının geçici menfaatine göz dikerek 'sen mü'min değilsin demeyin'. Unutmayın ki Allah katında sayısız ganimetler vardır. Siz de önceleri böyleydiniz de Allah size lütfetti. O halde iyi anlayıp dinleyin. Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır."*⁹¹

Zikredilen âyetin Hz. Peygamber'in Fedek civarına gönderdiği seriyyeye katılan bir grup mü'minin koyun sürülerine sahip bir adamı kelime-i şehâdet

⁸⁹ el-Enfâl 8/7.

⁹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Zührî, *et-Tabakâtü'l-kübrâ*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001), 2/39-40; Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, thk. Süheyl Zekkar - Riyâd Ziriklî (Bejrüt: Dâru'l-Fikr, 1417/1996), 1/318.

⁹¹ en-Nisâ 4/94.

getirmesine rağmen öldürmeleri üzerine nâzil olduğu belirtilmiştir.⁹² Mü'minleri böyle yanlış bir tavra sürükleyen en temel sâik âyet ifadelerinde de açıkça belirtildiği gibi maddî ve dünyevî menfaat arzusudur. Dolayısıyla ganimet hırsı insanı meseleyi enine boyuna incelemeyi engelleyecek şekilde fevrî hareket etmeye zorlayan bir zafiyet olarak nitelendirilebilir. Bu zafiyetin önüne geçebilmek için dünyevî nimetlerin gelip-geçiciliğine dikkat çekilerek mü'minlerin ebedî mükâfatı elde etmek için çabalamaları, gayret sarf etmeleri özendirilmiştir.

Öte yandan ganimet paylaşımı belirli kişilerin inisiyatifine bırakılmamış, objektif ilke ve kriterlerle toplumun her kesiminin faydalanacağı ekonomiye kaynak sağlayan gelir kapısına dönüştürülmüştür. Kur'ân'ın bu konudaki yaklaşımı nüzûl dönemine kıyasla pek çok açıdan farklılık taşıdığı için bu süreç sancılı bir şekilde ilerlemiş, Müslümanlar arasında hararetle tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur. Öyle ki mevcut uygulamaya göre ganimetler onları ele geçiren asker, kumandan ya da tüm orduya sahip kralın malı olmakta, ganimet hırsı askerler arasında şiddetli rekabete hatta çok acıklı sonuçlara yol açan bir savaş sebebi haline gelmekteydi.⁹³ Bedir Gazvesi'nin akabinde de böyle bir manzara yaşanmış, savaşta yer alan farklı kesimler kendi zaviyelerinden ganimette daha çok hak sahibi olduklarını iddia etmişlerdi. Nitekim Ubâde b. Sâmî (öl. 34/654) Bedir'e iştirak eden mü'minlerin ganimetlerin paylaşımı konusunda anlaşmazlığa düşüp kötü tutum ve davranışlar sergilemeleri sebebiyle Enfâl sûresinin şu mealdeki ilk âyetlerinin nâzil olduğunu belirtmiştir:⁹⁴ *"Sana savaş ganimetlerini soruyorlar. De ki: Ganimetler Allah ve Rasûlü'ne aittir. Öyleyse gerçek mü'minlerseniz Allah'a karşı gelmekten sakının, aranızı düzeltin, Allah ve Rasûlü'ne itaat edin."*⁹⁵ Zikredilen âyet ifadelerinde ganimetlerin Allah ve Rasûlü'ne ait olduğunun belirtilerek mü'minlerin aralarının düzeltilmesinin emredilmesi, çekişme ve husumeti ortadan kaldırmaya

⁹² Buhârî, "Tefsir", 4/17 (No. 4591); Tirmizî, "Tefsir", 5 (No. 3030); Ebû Davud, "el-Hurûf ve'l-Kıraat", 6 (No. 3974); Taberî, *Câmi 'u'l-beyân*, 4/92; İbn Kesîr, *Tefsîrü'l-Kur'âni'l-'azîm*, 1/663.

⁹³ Ebu'l-A'lâ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, çev. Muhammed Han Kayanî vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 2/152.

⁹⁴ Zemahşerî, *el-Keşşâf*, 2/281; Kurtubî, *el-Câmi'*, 7/229; Nesefî, *Medârikü't-tenzîl*, 1/629.

⁹⁵ el-Enfâl 8/1.

ayrıca ilâhî irade tarafından verilecek hükme mü'minlerin gönülden razı olmalarını sağlamaya yönelik uyarı niteliği taşımaktadır.⁹⁶

Ganimet taksimini kişilerin tasarrufundan çıkarıp ilâhî iradenin müdahale ve yetkisine bırakan devrim niteliğindeki bu hüküm bir yandan maddî gayelerle cihadın aslî amaç ve maksadından sapmasını engellemekte, diğer taraftan da ganimetlerin toplumun muhtaç kesimlerinin de yararlanabileceği kamu fonuna dönüşeceğinin işaretlerini vermektedir. Bu işaretler sûrenin ileriki bölümlerinde tavzih edilerek mü'minlerin ganimetlerle ilgili ilâhî taksimata uyması imanın gereklerinden biri olarak nitelendirilmiştir. *"Allah'a ve ayırım günü yani iki topluluğun karşılaştığı gün kulumuza indirdiğimize iman etmişseniz ganimet olarak ele geçirdiğiniz her şeyin beşte biri Allah'a, peygambere, yakınlarına, yetimlere, yoksullara ve yolda kalmışlara aittir. Allah her şeye kadirdir."*⁹⁷ Zikredilen ifadeler bundan sonraki süreçte mü'minlerin elde ettikleri ganimetleri sahiplenmelerini, kendi mülkü olarak görmelerini kesin surette yasaklamakta, savaşta ele geçirilen her şeyin Hz. Peygamber'e getirilmesini, hiçbir şeyin gizlenmemesini tembihlemektedir.⁹⁸ Bu ilâhî müdahale gereğince savaş ganimetlerinin beşte birinin Hz. Peygamber'in yanı sıra toplumun muhtaç kesimleri için ayrılmasına, geriye kalan kısmının ise savaşa katılanlar arasında eşit bir şekilde paylaşılmasına karar verilmiştir.⁹⁹

Ganimetlerle ilgili bu taksim savaşarak ele geçen maddî kaynaklar için geçerlidir. Fey ismiyle nitelendirilen savaşmadan barış anlaşması sonucu müşriklerden elde edilen gelirlerin tamamı ise toplumun ihtiyaç sahipleri arasında taksim edilir. Mü'minlerin ilâhî irade tarafından yapılan bu taksimatla ilgili herhangi bir hak ve itiraz talebinde bulunmaması için uyarı ve tehdit niteliğindeki şu ifadelerle yer verilmiştir: *"Peygamber size ne vermişse onu alın ve size neyi yasaklamışsa ondan kaçının. Allah'a karşı gelmekten sakının. Zira Allah cezalandırmada çok şiddetlidir."*¹⁰⁰ Hz. Peygamber'e itaati emreden bu âyet dinî bütün durumlar için geçerli bir ilke olmakla birlikte ilk etapta ganimetlerle ilgili yapılan ilâhî taksime razı olma emrine mündemiçtir. Bu ifadeler Hz.

⁹⁶ Râzî, *Mefâtilu'l-ğayb*, 8/107; İbn Âdil, *el-Lübâb*, 9/445.

⁹⁷ el-Enfâl 8/41.

⁹⁸ Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'an*, 2/170.

⁹⁹ İbn Atıyye, *el-Muharrerü'l-vecîz*, 2/530; İbnü'l-Cevzî, *Zâdü'l-mesîr*, 3/273.

¹⁰⁰ el-Haşr 59/7.

Peygamber’le mücadele etmenin O’na muhalefet ederek ilâhî sınırları çiğnemenin Allah nazarında büyük bir günah olduğunu bildirerek mü’minlerin ganimetler konusunda göstermeleri gereken tavrı bariz bir şekilde salık vermektedir.

Sonuç

Hicretle birlikte İslâm toplumu kurumsal nitelik kazanmaya başlamış buna bağlı olarak da ilâhî kelâmın dil ve muhtevasında büyük bir değişim gözlenmiştir. Vahyin normatif karaktere dönüşmesiyle İslâm dışı grupların yanı sıra Müslümanlar da ilâhî ikazın doğrudan muhatabı olmuşlardır. Böylelikle mü’minlerin tavır ve tutumlarının iman temeline göre şekillendirildiği bir aşamaya geçilmiştir. Bu süreçte mü’minler gerek imanla örtüşmesi mümkün olmayan beşerî zaafılar gerekse geleneğin etkisiyle sergiledikleri birtakım davranış kusurları konusunda uyarılmışlardır. Bazı mü’minlerin birtakım mazeret ve bahanelerle infak etmekten kaçınmaları ya da bu ibadetin ruhuyla uyuşmayacak tavırlar sergilemeleri, yetimlerin, kadınların ekonomik haklarını ellerinden almaları, faiz gibi meşru olmayan kazanç yollarına tevessül etmeleri, ganimet ihtirasları öne çıkan bu konular arasındadır. Dolayısıyla hicretten sonraki aşamada genellikle maddî ve ekonomik temele sahip durumlar karşısında mü’minlerin verdiği tepkiler eleştiri malzemesi yapılmıştır. Bazen “Ey iman edenler” şeklindeki hitap formuyla kimi zaman bu ifade kalıbı kullanılmadan yapılan bu eleştirilerin dozu zaman zaman bir hayli artmakta öyle ki mü’minler sergiledikleri birtakım eylemler sebebiyle cehennem azabıyla tehdit edilmektedir. Hicretten sonraki süreçte İslâm’ın otorite ve hakimiyet sahasının güçlenmesinin dinin öğretilerini tam olarak idrak etmekten yoksun birçok kişinin Müslüman saflarına katılmasını beraberinde getirdiği dikkate alındığında ilâhî kelâmın dilindeki değişim kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Ancak bu hususu böyle bir kaide çerçevesinde genelleştirmek tam anlamıyla mümkün değildir. Zira nakledilen rivayetler ilâhî övgüye mazhar olan samimi mü’minlerin dahi işledikleri birtakım kusur ve hatalardan söz etmektedir.

Esasında bu vakıayı hayatın doğal seyri içerisinde makul karşılamak gerekir. İslâm’ın teorik prensiplerinin işlerlik kazandığı, söz ve eylemlerle pratiğe aktarıldığı Medenî süreçte beşerî kaynaklı birtakım ayak sürçmelerin yaşanması gayet tabidir. Bunun yanı sıra imanla örtüşmesi mümkün olmayan

birçok uygulamanın câhiliye geleneğinin tesiriyle tatbik edildiği de göz önüne alındığında belirlenen hedeflerde birtakım sapmaların ortaya çıkması kaçınılmaz hale gelecektir. Dolayısıyla yapılan uyarı ve eleştiriler mü'minleri kınamaktan ziyade imanla uyumlu ideal davranış tarzını belirleyerek mü'minlerin tavır ve duruşlarını sorgulamaya sevk etme amacına mebnidir. Zaten İslâm'ın öncü nesli olan sahabeyi de değerli kılan günah ve hatadan âzâde olmaları değil bütün bunları ilâhî mükâfat ile taçlanacak amellere dönüştürmeleridir.

Kaynakça

- Âlûsî, Ebü's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh b. Mahmûd el-Hüseynî. *Rûhu'l-meânî fî tefsîri'l-Kur'ânî'l-azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. thk. Ali Abdülbârî Atıyye. 16 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mesûd el-Ferrâ. *Meâlimü't-tenzîl*. thk. Halid Abdurrahman el - Akk-Mervan Sevar. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, 1987.
- Belâzürî, Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Ensâbü'l-eşrâf*. thk. Süheyl Zekkar - Riyâd Zirikî. 13 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Fikr, 1417/1996.
- Bezzâvî, Nâsirüddîn Ebû Saîd Abdullâh b. Ömer b. Muhammed. *Envâru't-tenzîl ve esrâru't-te'vîl*. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmiu's-sahîh*. thk. Mahmud Muhammed Nassar. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2015.
- Cevâd Ali. *el-Mufasssal fî târihi'l-'Arab kable'l-İslâm*. 10 Cilt. Bağdat: Bağdat Üniversitesi, 1413/1993.
- Derveze, Muhammed İzzet. *Kur'ân'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*. çev. Mehmet Yolcu. 2 Cilt. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2011.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. *es-Sünen*. thk. Heysem b. Nizâr Temîm. Beyrût: Dâru'l-Erkâm, 1999.
- Ebû Hayyân el-Endelüsî, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân. *el-Bahru'l-muhît*. thk. Adil Ahmed el-Mevcûd vd. 9 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

- Ebüsüüd Efendi, Muhammed b. Muhammed b. Mustafâ el-İmâdî. *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâyâ'l-Kitâbi'l-Kerîm*. thk. Hâlid Abdulğani Mahfûz. 8 Cilt. Beyrût: Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Fahredden er-Râzî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Hüseyin. *Mefâtîhu'l-gayb*. 16 Cilt. thk. Seyyid İmrân. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 1433/2012.
- Hâzin, Ebü'l-Hasen Alâüddîn Ali b. Muhammed b. İbrâhîm. *Lübâbü't-te'vîl fi me'âni't-tenzîl*. thk. Abdüsselâm Muhammed Ali Şâhîn. 4 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- İbn Âdil, Ebû Hafs Ömer b. Ali ed-Dîmeşkî. *el-Lübâb fi ulûmi'l-Kitâb*. 20 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1998.
- İbn Atiyye, Ebû Muhammed Abdü'l-Hak b. Gâlib el-Endelüsî. *el-Muharrerü'l-vecîz fi tefsîri'l-Kitâbi'l-azîz*. thk. Abdü's-Selâm Abdü's-Şâfî Muhamed. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- İbnü'l-Cevzî, Ebu'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Ali b. Muhammed. *Zâdü'l-mesîr fi 'ilmi't-tefsîr*. thk. Ahmed Şemseddîn. 8 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb b. Ümeyye b. Amr el-Hâşimî. *Kitâbü'l-muhabber*. thk. Eliza Lichtenstater. Haydarâbâd: y.y., 1942.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemâlüddîn Abdülmelik b. Hişâm. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Naci İbrahim Süveyd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Erkâm, ts.
- İbn İshâk, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yesâr. *es-Sîretü'n-nebeviyye*. thk. Ahmed Ferid el Müzeydî. 2 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- İbn Kesîr, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâil b. Şihâbiddîn Ömer. *Tefsîru'l-Kur'ani'l-azîm*. 4 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2011.
- İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *et-Tabakâtü'l-kübrâ*. thk. Ali Muhammed Ömer. 11 Cilt. Kâhire: Mektebetü'l-Hancî, 1421/2001.
- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Ensârî. *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Sâlim Mustafa el-Bedrî. 21 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014.

- Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd es-Semerkindî. *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*. thk. Mecdî Beslûm. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2005.
- Mâverdî, Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *en-Nüket ve'l-uyûn*. thk. Abdü'l-Maksûd b. Abdî'r-Rahîm. 6 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007.
- Mevdûdî, Ebu'l-A'lâ. *Tefhîmü'l-Kur'an*. çev. Muhammed Han Kayanî vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Mukâtil b. Süleymân, Ebü'l-Hasen el-Beşîr el-Ezdî el-Belhî. *et-Tefsîrû'l-kebîr*. thk. Ahmed Füreyd. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Müslim, Ebu'l-Hüseyin el-Kuşeyrî en-Neysâbü'rî. *el-Camiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2011.
- Nesâî, Ebû Abdirrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. *es-Sünen*. thk. Ahmed Şemseddîn. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2013.
- Nesefî, Ebü'l-Berekât Abdullah b. Ahmed b. Mahmûd. *Medârikü't-tenzîl ve hakâ'iku't-te'vîl*. thk. Yûsuf Ali Bedvî. 3 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kelâmi't-Tayyib, 1998.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahman b. Ebî Bekr. *ed-Dürri'l-mensûr fî tefsîri'l-me'sûr*. 7 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2010.
- Şevkânî, Muhammed b. Alî b. Muhammed. *Fethu'l-kadîr*. thk. Seyyid b. İbrâhim b. Sâdık b. İmrân. 5 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 1993.
- Şirbînî, Şemsuddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb. *es-Sirâcu'l-munîr fî'l-i'neti 'ala ma'rifeti ba'di me'âni kelâmi rabbina el-Hekîm el-Habîr*. 4. Cilt. Kahire: Matbaatu Bûlâk, 1285.
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr. *Câmi'u'l-beyân 'an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. 12 Cilt. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2010.
- Tabersî, Ebû Alî Emînüddîn el-Fazl b. el-Hasen b. el-Fazl. *Mecma'u'l-beyân fî tefsîri'l-Kur'ân*. thk. İbrahim Şemseddîn. 10 Cilt. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1997.

Tirmizî, Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre. *el-Câmiu's-sahîh*. Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2014.

Vâhidî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed b. Muhammed. *Esbâbü'n-nüzûl*. thk. Eymen Sâlih Şa'bân. Kâhire: Dâru'l-Hadîs, 2003.

Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî. *el-Keşşâf an hakâikü't-tenzîl ve uyûni'l-ekâvîl fî vüçûhi't-te'vîl*. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2012.